

APIE ORIGINALIĄ NUOMONĘ, NEPATOGIUS KLAUSIMUS IR VERTIMŲ PROBLEMAS

Rec.: *Snyder T. Tautų rekonstrukcija. Lietuva, Lenkija, Ukraina, Baltarusija 1569–1999. Vilnius: Mintis, 2008. 416 p.; Jekelčyk S. Ukraina. Modernios nacijos gimimas. Vilnius: Baltos lankos, 2009. 436 p.*

Recenzuojant kurią nors knygą turbūt neįprasta pradėti nuo kito autoriaus atsiliiepimo apie ją. Juo labiau jeigu tas autorius nėra pripažintas istorijos mokslo autoritetas ar bent koks nors aukštas valstybės pareigūnas (pasitaiko juk ir taip). Žinoma, tokiais atvejais pateikiami pagyrimai.

Tačiau negalima neatsiliepti į „Atgimimo“ nuolatinės apžvalgininkės menotyryninkės Rasos Gečaitės straipsnį, kuriame ji išdėjo į šuns dienas (atsiprašau už neakademinių posaki) knygą „Tautų rekonstrukcija“ ir dar labiau jos autorių¹. R. Gečaitė rašo: „... Snyderio „Tautų rekonstrukcija“ yra puikus „mokslinės“ grafomanijos pavyzdys. Kai beletristinis azartas, žinių stokos saviveikla, besąlygiška meilė vienai „tautai“ ir *a priori* neapykanta kitam „etnosui“ pagimdo mokslinių labirintų minotaurą grėsmingai reikalaujant aukų. Bet itin laiku pasirodo gelbėtojas Tesėjus...“²

Ir tokiu Tesėju R. Gečaitė nurodo vokiečių istoriką iš Greifsvaldo universiteto M. Niendorfą, kurio monografiją „Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė. Studija apie nacijos formavimąsi ankstyvaisiais amžiais 1569–1795“, išleista šiemet tos pačios „Minties“ leidyklos. Knyga, tikriausiai, nebloga, bet abejotina, ar jos autoriui

būtų malonu sužinoti, kaip niekinamas jo kolega iš Jeilio universiteto. Juk netgi abiejų autorių tematika ir chronologinės ribos labai skiriasi.

T. Snyderis Lietuvos Didžiąjai Kunigaikštystei iki 1795 m. savo monografijoje skiria vos 14 puslapių, plačiausiai aptaria Ukrainos teritorijų gyventojų ir lenkų santykius, kurie buvo nepalyginti labiau įtempti (švelniai tariant) nei lietuvių ir lenkų. Monografijoje gausiai panaudojama įvairių šaltinių ir ypač literatūros, kartu ir lietuvių šiuolaikinių istorikų, išleistos lenkų kalba. Ir vis dėlto R. Gečaitė knyga, kurią gerai įvertino žymūs JAV istorikai, tarp jų ir neseniai miręs Samjuelis Hantingtonas, sukelia juoką: „Kai vietoje mokslinio požiūrio susiduri su sekliu ir net piktybiškai tendencinga publicistika pripažįstu – suezina. Bet galima ir pasijuokti drauge linksmai.“³ Štai taip...

Keistai atrodo ir pateiktas prof. V. Landsbergio vertinimas: „Tai nėra rimtai traktuotina knyga, jei skaitytojais yra kritiški ir ką nors žinantys.“ Galbūt V. Landsbergiui nepatiko skyrelis „Vardai ir daiktai“, kuriame aptariama Landsbergių giminės istorija XIX a.–XX a. pirmoje pusėje ir jo paties veikla Sąjūdyje ir Aukščiausiojoje Taryboje⁴. Tačiau juk tas teks-

¹ *Gečaitė R. Du požiūriai į LDK tautas // Atgimimas. 2010, rugsėjo 10–16, Nr. 31, p. 14–15.*

² Ten pat, p. 15

³ Ten pat, p. 15

⁴ *Snyder T. Tautų rekonstrukcija, p. 112–116.*

tas labai korektiškas ir atitinka istorinę tiesą, išskyrus porą neesminių klaidų, kurių viena – vertėjo, o kita Jeilio universiteto profesoriaus. Apie jas užsiminsime vėliau. Tad neįtikėtina, kad V. Landsbergis būtų inspiravęs šiurkštų, tiesiog šmeižikišką vertinimą, vartojant apibūdinimus: „Įsibėgėjęs Snyderis jau nesugeba sustoti pats save svaigindamas beletristikos hipnoze“, jis esą „brenda į literatūrinės grafomanijos pievas“, tačiau jam buvo suduotas „M. Niendorfo antausis“. Betruksta, kad T. Snyderis būtų R. Gečaitės paskelbtas psichopatu arba tiesiog pamišėliu.

R. Gečaitės recenzija nėra mokslinė (ji ir neturėjo tokia būti), bet žymi tam tikrą lūžį publicistinėje istorikų ir jų veikalų kritikoje, kuri interneto portaluose dažnai įgauna tiesiog chuliganišką pavidalą su raginimais pakarti Lietuvos istorijos instituto direktorių ir kai kuriuos kitus istorikus. Dabar panaši kritika perkelta į savaitraščio „Atgimimas“ puslapius ir nukreipta į žinomą amerikiečių istoriką. Globalizacija Lietuvoje užėmė naują nišą...

Negalima sutikti ir su požiūriu, kad T. Snyderio veikalas nėra rimtai traktuotinas „ką nors žinantiesiems“ lietuvių skaitytojams. Kitaip kokia prasmė skelbti istorinius tyrinėjimus apibendrinančias monografijas? Užtektų sąžiningai ir kruopščiai išmokti vidurinės mokyklos kursą. T. Snyderio knyga ne tik pateikia savitą požiūrį į Lietuvos istorijos problemas, iškelia ir pateikia atsakymus į klausimus, kurių mūsiškiai istorikai nedrįsta liesti, bet ir labai išsamiai nagrinėja mažai pas mus žinomas painius amžiams bėgant Lenkijos ir Ukrainos santykius – lygindami su jais, lenkų ir lietuvių konfliktus galime vadinti nedideliais nesusipratimais.

Žinoma, JAV universitetų išleidžiamoje humanitarinio pobūdžio literatūroje

pasitaiko ir pseudomokslinių veikalų, kaip antai kraštutinių feminisčių traktatai arba juodųjų afroamerikiečių rasistų svaičiojimai (baltųjų rasistų universitetuose jau senai nebeliko). Tačiau T. Snyderio monografija yra pakankamai objektyvi, jis žvelgia iš užatlantės perspektyvos ir formuluoja teiginius, kurie atspindi objektyvią tiesą, kad ir kokia ji būtų neįprasta ir nemaloni.

Taip pat ir mums, lietuviams. Pavyzdžiui, dėl 1939 m. rugpjūčio 23 d. stalininės TSRS ir Trečiojo reicho nepuolimo sutarties ir slaptojo protokolo rašoma: „Gorbačiovo laikotarpiu lietuviai masinėse viešose demonstracijose tai išklėlė kaip nacionalinę tragediją. Tai buvo drašu. Lietuviai vaizdavo save nekaltomis jo pasekmėmis. Tai buvo užmaršumas: pasekmė ta, kad jų šalis atgavo Vilnių [...]“. Lietuviai pasirėmė tuo, kad Molotovo–Ribentropo paktas buvo neteisėtas, bet vėlesnis Vilniaus inkorporavimas – teisėtas. IX dešimtm. pabaigoje tautinio lietuvių judėjimo šūkis – panaikinti Molotovo–Ribentropo paktą. Paraidinis šio pakto panaikinimas būtų sugrąžinęs Vilnių Lenkijai.“⁵ Suprantama, tada Sajūdžio vadovai taip nemanė ir negalėjo sutikti su panašiais vertinimais. Vis dėlto akivaizdu, kad jei ne Antrasis pasaulinis karas ir Stalino sprendimas atiduoti Vilnių Lietuvai, o ne prijungti prie Baltarusijos TSR, lėmė dabartinę jo priklausomybę. Kokią čia įtaką turėjo Lietuvos Respublikos vyriausybės ir visos tautos siekis tarpukario laikotarpiu atgauti sostinę Vilnių, galima tik spėlioti. Tačiau manyti, kad taikos Europoje sąlygomis Lenkija būtų perdavusi Vilnių Lietuvai arba tai būtų padariusi Baltarusijos valdžia, tapus šaliai nepriklausomai, reiškia kurti alternatyviąją istoriją. Kita vertus, T.

⁵ Ten pat, p. 112.

Snyderis, gal ir įskaudindamas daugelį lietuvių, parodė, kad Vilnius tapo lietuviškas pirmiausia dėl dviejų totalitarizmų politikos. Nacistinės okupacijos metais buvo išžudyti faktiškai visi Vilniaus žydai ir 1944 m. grįžusią Raudonąją armiją sutiko beveik vien lenkiškas miestas.

Tačiau Stalinui nereikėjo lenkų daugumos nei Vilniuje, nei Lvove. Dėl 1945–1946 m. vykdyto gyventojų pasikeitimo arba „repatriacijos“ Vilniuje nebeliko lenkų inteligentijos, o iš Lenkijai likusių žemių į Ukrainos ir Baltarusijos sąjungines respublikas buvo savanoriškai arba prievarta keliami ukrainiečiai ir baltarusiai. Lietuvių Lenkijoje buvo tiek nedaug, kad jie faktiškai buvo užmiršti. Iš TSRS buvo iškeliami ir lenkai – kaimų gyventojai, bet su jais sovietų valdžia elgėsi nenuosekliai – kartais skatino išvykti, kartais tiesiog neišleisdavo. Šitokie lenkai arba save tokiais užsirašę stalininei valdžiai didelių problemų nekėlė, kitaip nei patriotinė ir antikomunistinė inteligentija. Žinoma, jai iškėlimas į Lenkiją buvo skaudi, bet nepalyginti geresnė išeitis negu Sibiras. O „kuriant socializmą“ Lietuvoje, Vakarų Ukrainoje ir Vakarų Baltarusijoje jie tiesiog nebuvo reikalingi.

„Tautų tėvas“ eilinį kartą vykdė didžiulio masto etninį valymą, tik dabar jis buvo viešas ir pokarinėje situacijoje atrodė beveik normalus reiškinys. Juk remiantis Potsdamo konferencijos nutarimais milijonai vokiečių buvo iškeldinti iš Lenkijai ir TSRS atitekusių rytinių Vokietijos žemių, tokią pat dalį patyrė ir absoliučiai visi Čekoslovakijos teritorijoje nuo amžių gyvenę beveik trys milijonai jų tautiečių. Čia jau apie kokią nors savanoriškumą negalėjo būti nė kalbos.

T. Snyderis atkreipia dėmesį į Lietuvoje neapmaštomą tautų iškeldinimo iš jų

gyvenamųjų vietų Lenkijoje ir trijose vakarinėse TSRS respublikose aspektą. Po Antrojo pasaulinio karo Stalinas ir lenkų komunistai faktiškai įgyvendino labai įtakingos lenkų patriotinės nacionalinių demokratų (endekų) politinės srovės siekį sukurti etniškai vienalytę Lenkiją. Tiesa, dar karo metais nacistiniai okupantai išnaikino absoliučią daugumą šalies žydų. Lenkija TSRS naudai neteko tarpukaryje valdytų rytinių teritorijų, bet gavo kaip kompensaciją rytines Vokietijos žemes, iš kurių dalis vokiečių pabėgo artėjant Raudonajai armijai, o pasilikę buvo iškeldinti 1945–1946 m. Į tuščias, karo nuniokotas žemes kėlėsi lenkai, pirmiausia „repatriantai“ iš Rytų.

Endekai tarpukario Lenkijoje siekė asimiliuoti kelis milijonus baltarusių ir ukrainiečių, tai buvo faktiškai neįgyvendinama. Dėl daugelio priežasčių, tarp kurių ir tos, kad endekai 1926–1939 m. neturėjo valdžios, visą laiką buvo opozicijoje sanacijai – J. Pilsudskio bei jo šalininkų režimui. Karo metais nacistų okupuotoje Lenkijoje ne tik endekai, bet ir kitos pagrindžio organizacijos, kurios visos planavo atkurti savo valstybę 1939 m. sienomis, jau buvo praradusios iliuzijas, kad įmanoma asimiliuoti bent dalį ukrainiečių.

Svarbus veiksnys, kuris pakeitė ir nuosaikesnių lenkų politinių srovių poziciją, buvo ukrainiečių nacionalistų organizacijos sukurtas ukrainiečių sukilėlių armijos (UPA) 1943 m. pradėtas lenkų „etnis valymas“ Voluinėje ir 1944 m. – mažesniu mastu Rytų Galicijoje, kurios centras buvo Lvovas. Beje, šie „etniniai valymai“ nebuvo vokiečių okupacinės valdžios inspiruoti. Atvirkščiai, vokiečių karinės įgulos miestuose neleisdavo tokių skerdynių. Rašau „skerdynių“, nes tai toks buvo „etnis valymas“.

UPA partizanų dalinius uoliai rėmė, lenkų gyventojų skerdynėse tiesiogiai dalyvavo Voluinės ukrainiečiai kaimiečiai. Štai kaip apie tai rašo T. Snyderis: „Ukrainiečių partizanai ir jų sąjungininkai degino namus, šaudydavo arba įvayrdavo į vidų bandžiusius pabėgti bei pjautuvais ir šakėmis žudė sugautus lauke. Bažnyčios su maldininkais būdavo sudeginamos iki pamatų. Mėginami priversti bėgti likusius lenkus, partizanai rodydavo kūnus su nukirstomis galvomis, nukryžiuotuosius, nukirstomis galūnėmis ir išskrostus kūnus.“⁶ Galbūt R. Gečaitė, perskaičiusi (?) šią T. Snyderio knygos vietą, leido sau kaltinti jį „besąlygiška meile vienai tautai ir *a priori* neapykanta kitam „etnosui“, bet vardijant daugybę specialių Voluinės tragedijai skirtų leidinių užtenka paminėti didelės apimties mokslinių straipsnių ir atsiminimų rinkinį, sudarytą Lenkijos mokslų akademijos Politinių studijų institute. Išlikusių gyvų skerdynių liudininčių atsiminimai juos skaitant tiesiog kelia siaubą⁷.

Antrojo pasaulinio karo metais kilo nemaža skaudžių tarpnacionalinių konfliktų, bet skerdynės Voluinėje, kur buvo sadiistiškai išžudyta apie 60 tūkst. lenkų (Rytų Galicijoje – apie 25 tūkst.), išsiskyrė ypatingu žiaurumu. Šios skerdynės ligi šiol išliko lenkų tautos istorinėje atmintyje ir sąlygoja neigiamą požiūrį į ukrainiečius, nepaisant korektiškų ar net pabrėžtinai draugiškų (prezidento L. Kačinskio kadencijos laikotarpiu) oficialių tarpvalstybinių santykių.

⁶ Snyder T. Ten pat, p. 191.

⁷ Europa NIE prowincjonalna. Przemiany na ziemiach wschodnich dawniej Rzeczypospolitej w latach 1772–1999. Praca zbiorowa pod redakcją Krzysztofa Jasiewiczza. Warszawa–Londyn, 1999, s. 1035–1055, 1076–1088.

Grįžtant prie „repatriacijos“ reikia pažymėti, kad TSRS lenkai faktiškai neverčiami paliko „viso pasaulio darbo žmonių tėvynę“, o didelė dalis baltarusių ir ypač ukrainiečių stengėsi išvengti iškeldinimo. Ukrainiečių pozicijai lemiamos įtakos turėjo tai, kad UPA daliniai karo pabaigoje perkėlė savo veiksmus ir į pietrytinę Lenkijos (turimos omenyje naujos sienos) dalį, kur jau tik epizodiškai vykdė terorą prieš lenkų gyventojus ir stengėsi sulaikyti tautiečius nuo išvykimo į TSRS. Motyvas buvo TSRS ir Vakarų karo laukimas. UPA vadai, kovoję Vakarų Ukrainoje partizaninį karą prieš sovietų valdžią, naiviai tikėjo, kad Vakarų pergalės atveju galės sukurti nepriklausomą Ukrainos valstybę ir prijungti prie jos dalį pietrytinės Lenkijos žemių. Tam reikėjo, kad ten liktų bent kiek ukrainiečių.

Komunistinės Lenkijos kariuomenė kovojo su UPA būriais ir rytiniuose šalies pakraščiuose veikusiais endekiškos krypties partizanais. Pastarieji ne tik kovojo su primesta iš Maskvos valdžia, bet taip pat užpuolimais ir grasinimais „skatino“ baltarusių ir ukrainiečių kaimiečius išvykti į TSRS. Mirtini priešai – komunistinė valdžia ir antikomunistiniai lenkų partizanai, kad ir kaip tai atrodytų paradoksalu, šiuo atveju siekė vieno tikslo⁸. Sumaištį didino tai, kad 1946 m. TSRS valdžia repatriaciją vienašališkai nutraukė. Likę Lenkijoje

⁸ „Kai būdavo sudeginamas ukrainiečių kaimas, kaimiečiams mažai turėjo reikšmės, kokiam Lenkijos idealui atstovavo užpuolėjai. Tarybų Sąjunga nebuvo patraukli, bet lenkų nacionalistai Lenkijos komunistams padėjo sukurti nepakenčiamą Lenkiją. Taip, kaip ir UPA padėjo Tarybų Ukrainos valdininkams deportuoti lenkus, taip lenkų partizanai padėjo Lenkijos komunistams deportuoti ukrainiečius ir lenkus“, – taikliai pažymi T. Snyderis (žr. p. 217). *Nota bene* – nežinoma atveju, kad lietuvių partizanai būtų vertę vietinius lenkus „repatrijuotis“.

baltausiai valdžiai jokių problemų nekėlė. Kitaip buvo su ukrainiečiais. Tebesitęsianti UPA veikla ir visuomenės priešiškus ukrainiečiams įkvėpė komunistinę valdžią nuspręsti iškeldinti juos iš Pietryčių Lenkijos ir išsklaidyti iš Vokietijos atgautose žemėse.

Priemonei, pavadintai „Vyslos operacija“ ir pradėtai vykdyti 1947 m. balandžio 28 d., buvo sutelktos didelės armijos pajėgos. Joms buvo iškelti du uždaviniai: „Pirmasis – „sunaikinti UPA gaujas“. Antrasis – „perkelti visus ukrainiečių tautybės asmenis iš šio regiono į šiaurės vakarų teritorijas, paskleidžiant kiek galima platesniame plote.“⁹ Operacijos tikslas buvo pasiektas, UPA Lenkijos teritorijoje galutinai sutriuškinta, bet problemos staliniško tipo sprendimo auka tapo ir Rytų Karpatų slavų etnoso dalis, vadinamieji lemkos arba lemkai.

Dėl savo dialektų jie priskiriami prie ukrainiečių, bet jų gyvenamoji aplinka (Rytų Karpatuose Lenkijoje ir Slovakijoje, kuri su dabartine vadinamąja Užkarpatės Ukraina beveik tūkstantį metų priklausė Vengrijos karalystei), savita liaudies kultūra ir prisirišimas prie „mažosios tėvynės“ leido iki „repatriacijos“ laikyti jeigu ne atskira tautybe, tai atskira etnine grupe, palankiomis aplinkybėmis galėjusia susiformuoti į tautą. Lemkams ukrainiečių nacionalistai neturėjo įtakos, o į UPA būrius šiek tiek lemkų jaunų vyrų stėjo tik prasiūdėjęs „repatriacijai“. „Repatriacijos“ pradžioje lemkai siuntė peticijas valdžiai su lojalumo pareiškimais ir priminimais, kad 1944 m. rugsėjo 9 d. sutartyje tarp Lenkijos komunistinės valdžios ir Ukrainos TSR dėl „evakuacijos“ lemkai kaip tokie nebuvo minimi. Tai paskatino valdžią kreiptis

su paklausimu į Krokuvos mokslų ir menų akademiją siekiant išsiaiškinti klausimą dėl lemkų tautybės. Deja, akademijos ekspertai (tarp jų tada tikrai nebuvo komunistų) pateikė ištarbę, kad lemkai yra tokie patys ukrainiečiai. Tai turbūt nulėmė lemkų likimą¹⁰.

Dauguma lemkų buvo išvežta į TSRS, o likę maždaug 35 tūkst. „Vyslos operacijos“ metu išsklaidyti toli nuo gimtųjų vietų. Kalnuose liko tušti kaimai su medinėmis cerkvėmis, apleistos kapinės su specifinės formos kryžiais, nes tos vietovės netraukė savanorių persikėlėlių. Kaip tik lemkų bendruomenės išsklaidymas skatino jos narių suartėjimą su ukrainiečiais, nors kalnuotos „mažosios tėvynės“ atminimą išlaikė ir dalis jaunesnės kartos žmonių. Vis dėlto, be abejonės, teisus buvo profesorius B. Halčakas (Halczak), 2009 m. rugsėjį XVIII Visuotiniame lenkų istorikų suvažiavime Olštynėje su tragiška ironija pažymėjęs, kad kaip tik komunistinė Lenkijos valdžia padarė iš lemkų ukrainiečius.

Du totalitarizmai, holokausto, masinių žudynių, trėmimų ir, žinoma, karo kaina padarė Lenkiją monoetnine valstybe, su viena iš mažiausių Europoje kitataučių gyventojų dalimi. Tik nereikia pamiršti banalios tiesos, kad hipotetiniu nacizmo pergalės Antrajame pasauliniame kare atveju nebūtų buvę jokios, nei daugiatautės, nei monoetninės Lenkijos. Stalininės TSRS pergalė nustatė dabartinės Lietuvos ir Baltarusijos sienas, o tuometinei Ukrainos TSR atiteko Rumunijos ir Čekoslovakijos teritorijų, kurių jokia nepriklausoma Ukrainos valstybė nebūtų pajėgusi atplėšti nuo kaimynių.

¹⁰ Halczak B. „Mała“ i duża ojczyzna Lemków // Rocznik Lubuski. Zielona Góra. 2009, t. 35, część 1, s. 253.

⁹ Snyder T. Ten pat, p. 224.

Trijose vakarinėse TSRS respublikose liko šiek tiek lenkų ir daugybė jų kultūros paminklų, bet 1945 m. ir pirmieji pokario metai sąlygojo galutinę Lenkijos kultūrinės, politinės ir tautinės ekspansijos į Rytus pabaigą. Tiesa, postalininiu laikotarpiu, apytikriai nuo 1957 m. TSRS valdžiai nekludant lenkų kultūra tapo patraukli jau visoje TSRS, nuo Lazdijų iki Vladivostoko, tačiau tai buvo laikinas reiškinys, neturėjęs jokių politinių padarinių, paradoksaliai pasibaigęs žlugus Lenkijoje komunistų valdžiai ir suirus TSRS.

Paskutiniai penki T. Snyderio monografijos skyriai yra mažiau įdomūs, kai kuriuose aptariami lietuvių skaitytojams neblogai žinomi dalykai. Tik atrodo, kad autorius pervertina Ježio Giedroyco (Jerzy Giedroyc) ir jo Paryžiuje kelis dešimtmečius lenkų kalba leisto mėnraščio „Kultūra“ („Kultura“) poveikį Lenkijos inteligentijai. Į Lenkiją mėnraštis patekdavo nelegaliai ir, žinoma, domino opozicinius sluoksnius. Tačiau tai, kad „Rytinę Lenkijos pokario sieną „Kultura“ laikė rytine būsimosios nepriklausomos [turėtų būti „suverenios“ – A. P. K] Lenkijos siena“¹¹, buvo įvairios krypties opozicinėms jėgoms pačioje šalyje apgailėtinas, bet jau nebe-pakeičiamas faktas. „Kultūros“ pozicijai nepritarė, kartais labai kategoriškai, lenkų politinė emigracija Vakaruose ir dalis ankstesnės išėivijos JAV visuomenės veikėjų ir spaudos.

Tačiau po 1989 m. jų įtaką Lenkijos Respublikos užsienio, kaip, beje, ir vidaus politikai buvo minimali. Lenkija daugiau ar mažiau palankiai sutiko nepriklausomą Lietuvą, Ukrainą ir Baltarusiją susikūrimą. Teritorinės pretenzijos nei valstybės veikėjų, nei diplomatų Rytų kaimynams

nebuvo keliamos, nepabrėžiami šiuo lygmeniu ir skausmingi praeities įvykiai. Vargu ar tokią poziciją lėmė J. Giedroyco ir „Kultūros“ poveikis, tai buvo tiesiog „realioji politika“. Panašią politiką vakarinės kaimynės atžvilgiu, tiesa, turinčią savų niuansų, vykdė Lietuva, Baltarusija ir Ukraina.

Kitokia dažnai būdavo tautinių visuomeninių organizacijų nuostata. Lenkijos ukrainiečiai iš savo šalies vyriausybės reikalauja griežtai pasmerkti „Vyslos operaciją“, bet vengia užsiminti apie Voluinės skerdytes ir pripažinti UPA atsakomybę už jas.

Lietuvoje Ukrainos istorija menkai žinoma, susidomėjimas jos šiuolaikine padėtimi 2004 m. vadinamosios oranžinės revoliucijos dienomis ir vėliau turėjo konjunktūrinį pobūdį, daugelio autorių entuziastinguose publicistiniuose straipsniuose apstu šurkščių klaidų. Todėl svarbu, kad 2009 m. „Baltų lankų“ leidykla išleido jaunesnės kartos ukrainiečių istoriko, dėstančio Kanados ir JAV universitetuose, Serhy Jekelčyko monografiją, nagrinėjančią dabartinės Ukrainos teritorijos praeitį nuo laikotarpio prieš Kijevo Rusios susikūrimą iki 2008 m. imtinai¹². Jau knygos pradžioje autorius atsiriboja nuo visokių paraistorinių teorijų apie ukrainiečių etnogenezę, ypač paplitusių dešimtajame XX a. dešimtmetyje, Ukrainai tapus nepriklausoma valstybe: „Ukrainos istorikų garbei reikėtų paminėti, kad dauguma vyraujančios krypties mokslininkų nepripažįsta ekscentriškų teorijų, teigiančių, jog seniausių laikų archeologinės kultūros neva buvusios protoukrainietiškos.“¹³

¹² Jekelčyk S. Ukraina. Modernios nacijos gimimas. Vilnius, 2009.

¹³ Ten pat, p. 32.

¹¹ Snyder T. Ten pat, p. 250.

Skaitydami knygą matome, kaip formavosi nacija, kurios galėjo ir nebūti. Dabartinės Ukrainos teritorijos priklausomybė vienoms ar kitoms valstybėms amžiams bėgant keitėsi tiek kartų, kad terminas „okupacija“ niekur nevartojamas, išskyrus nacistinę 1941–1944 m. XVII a. viduryje keletą metų egzistavusi Ukrainos kazokų kvazivalstybė, vadinamasis Etmonatas, atiteko Rusijai. 1721 m. ji buvo paskelbta imperija.

XVIII a. antroje pusėje per tris Lenkijos ir Lietuvos Valstybės padalijimus prie Rusijos imperijos buvo prijungta Dešiniakrantė Ukraina, o karų su Turkija metu (1768–1812) jai atiteko Azovo ir Juodosios jūros šiaurės pakrantės iki pat Dunojaus žiočių, buvo likviduotas plėšikų lizdas – Krymo chanatas. XVIII a. Rusijos imperijoje svarbų vaidmenį vaidino iš Ukrainos kilę aukštieji dvasininkai ir valdininkai, karo vadai: „Rusijos ministrai, kurių dauguma buvo kilę iš asimiliuotų kazokų šeimų, ukrainiečius laikė „mažarusių gentimi priklausančia rusų tautai“, o jų kalba rusų kalbos dialektu. Šiuo atveju ukrainiečių švietimas prilygo asimiliavimui su rusų kultūra.“¹⁴

Tačiau tai buvo savanoriška elito asimiliacija. Tai, kad ukrainiečius Imperijos valdžia laikė rusų tautos dalimi, iš vienos pusės reiškė, jog jie galėjo siekti karjeros visoje valstybėje, o iš kitos – jiems nebuvo leidžiama spausdinti knygas ukrainiečių kalba ar kurti atskiras organizacijas. Kyla klausimas, kodėl nebuvo rusifikuoti ukrainiečių valstiečiai ir negausūs tada miestų gyventojai. Įžymus šiuolaikinis prancūzų istorikas Danielis Beauvois pritaria nuomonei, kad gal pati svarbiausia priežastis buvo tai, jog Rusijos imperijoje nebuvo

visuotinio privalomojo pradinio mokymo, kuris padėjo Prancūzijoje ligi XIX a. pabaigos beveik išstumti iš viešojo gyvenimo vadinamąsias regionines kalbas¹⁵, netgi turinčią galias kultūrinės tradicijas provansiečių. Reikia pažymėti, kad S. Jekelčykas pernelyg nepabrėžia visų masinių žudynių ir deportacijų, dėl kurių Ukraina kentėjo nuo pat XIII a. vidurio, kai kraugeriškos mongolų ordos sugriovė Kijevo. Aprašomas stalininis „karas prieš valstiečius“ ir siaubingi jo padariniai, bet komunistų valdžia nekaltinama dėl tautos martirologijos. Atskleidžiami ir tokie jos aspektai kaip šalies modernizavimas ir laikina, bet vėliau iki galo nesunaikinta švietimo bei kultūros ukrainizacija, o ir pačios Ukrainos TSR egzistavimo teigiama reikšmė.

Autoriaus žodžiais: „Ukrainos valstybingumas ši tą reiškė. Pirmą kartą naujaiusių laikų istorijoje rytų ukrainiečiai turėjo teritorinį vienetą, kurio sienos beveik atitiko etninių ukrainiečių gyvenamas žemes. Nors ir priklausė Tarybų Sąjungai, Ukrainos respublika užtikrino simboliinę tėvynę ištisoms sovietinių ukrainiečių kartoms.“¹⁶ Iš dalies todėl nacistinės okupacijos metais iš Vakarų Ukrainos į rytinę šalies dalį atvykę ukrainiečių nacionalistai būdavo vietinių gyventojų sutinkami abejingai ar net priešiška¹⁷.

Voluinės skerdynės minimos, nurodant, kad ten „1943 m. vasarą UPA pajėgos ėmė puldinėti lenkus“, nors aukų skaičius yra sumažintas. Tačiau ir „Vyslos operacijai“

¹⁵ Beauvois D. Rosyjsko-polska wojna o oświata na terenie Ukrainy (1863–1914) // Europa NIE prowincjonalna. Przemiany na ziemiach wschodnich dawnej Rzeczypospolitej w latach 1772–1999. Praca zbiorowa pod redakcją Krzysztofa Jasiewicza. Warszawa–Londyn, 1999, s. 402.

¹⁶ Jekelčykas S. Ten pat, p. 134.

¹⁷ Ten pat, p. 233.

¹⁴ Jekelčykas S. Ten pat, p. 67.

S. Jekelčykas skyrė tik šešias eilutes. UPA veikla, ginkluota kova prieš sovietus iki pat XX a. šeštojo dešimtmečio pradžios aptariama plačiau, bet neheroizuojama. Toks požiūris suprantamas, nes UPA veikė tik vakarinėje Ukrainoje, o dauguma ukrainiečių jos atminčiai yra abejingi ir net priešiški. Situacija kitokia nei dabartinėje Lietuvoje.

Abiejų knygų turiniui didesnių priekaištų nebūtų, bet jų vertimas į lietuvių kalbą nėra pakankamai profesionalus. Blogesnis, be abejonės, „Tautų rekonstrukcijos“ vertėjo darbas. Jis moka anglų kalbą, bet, atrodo (nors tai ir labai stebina), vertė atsainiai, visiškai neprisimindamas savo turimų žinių, geografijos ir lietuvių kalbai įprastos terminijos.

Klaidų sąrašas būtų tiesiog įspūdingas, bet užtenka paminėti tik keletą. Pavyzdžiui, visur minima „Vistulos operacija“ (p. 222–232), bet Vyslos pavadinimas puikiai žinomas, tad kam pateikti anglišką? UPA vėčiama „Ukrainos partizanų armija“ (p. 183, 192) ir netgi „Ukrainos patriotų armija“ (p. 217). Tačiau UPA – ukrainietiška junginio Ukrainos sukilėlių armija santrumpa. Tad „nei partizanų“, nei „patriotų“. Recenzijos pradžioje buvo paminėtas Gabrielius Landsbergis (1852–1916). Apie jį vertime rašoma: „taip pat buvo išauklėtas lenkiškai kalbančioje šeimoje, bet ne taip kaip jo tėvas aukštojoje mokykloje mokėsi lietuvių kalbą“¹⁸. Iškart kyla abejonių, kur tada

buvo tokia aukštoji mokykla, bet pažvelkime į dabartinę enciklopediją. Ten rašoma: „Mokėsi Šiaulių gimnazijoje, telegrafistų m-loje Rygoje. Nuo 1871 dirbo Maskvos telegrafe. Maskvos u-te studijavo teisę, išlaikė priv. advokato egzaminus.“¹⁹ Argi Maskvos universitete tada buvo dėstomas lietuvių kalbos kursas? Tačiau vertėjo klaida papildo T. Snyderio klaidą. Angliškame originale rašoma, jog G. Landsbergis lietuvių kalbą mokėsi „in high school“²⁰, o tai reiškia „vidurinėje mokykloje“ (užtenka pažvelgti į anglų–lietuvių kalbos žodyną). Šiaulių gimnazijoje tada lietuvių kalbos taip pat nemokė, tad čia ir knygos autorius, ir vertėjas apsižioplino.

S. Jekelčyko monografijos vertime klaidų palyginti nedaug, nors 52 p. B. Chmelnickis vadinamas generolu, o įvairių aukštųjų asmenų pavadootojai – „leitenantais“²¹. Vertėja galėjo pažvelgti į žodyną, kur rašoma: „lieutenant“. 1) leitenantas; 2) pavadootojas“. Galima pateikti daugybę atitinkamų pavyzdžių, bet esmė – ne tik vertėjų kvalifikacija. Moksliniai leidiniai turėtų turėti vadinamąjį mokslinį redaktorių. Suprantama, apmokamą ir atsakingą už vertimo kokybę kartu su užsienio kalbos specialistais – vertėjais. Juk rimtos monografijos – ne „Da Vinčio kodas“ ar „Didžioji Hitlerio meilė“. Tik pastarųjų skaitytojams nesvarbi vertimo kokybė ar tulžingi R. Gečaitės atsiliepimai „Atgimime“.

Algis Povilas Kasperavičius

¹⁹ Visuotinė lietuvių enciklopedija, t. XI. Vilnius, 2007, p. 492.

²⁰ Snyder T. The Reconstruction of nations. Yale University Press, New Haven–London, 2003, p. 99.

²¹ Anglų–lietuvių kalbos žodynas. A–Q. Vilnius, 1992, p. 467.

¹⁸ T. Snyder. Ten pat, p. 113.